

tionnée plus haut², c'est-à-dire Khourdik cf. p. 122 et p. 120.

Donc le dernier prince Mamikonien de Bagrévand est Grégoire, personnage distinct de Khourdik.

p. 216, l. 17—19: Grégoire devient lui-même la victime. à la même page, note 1, Laurent identifie timidement Khourdik et Grégoire.

p. 266, l. 24—26: „H [Aschot] avait expédié au calife la tête de Grégoire Mamikonien...”

Il faut convenir que Laurent nous donne des renseignements très peu précis sur le dernier prince Mamikonien de Bagrévand. Remarquons encore que d'après le texte de Vardan, le seul que l'on peut citer pour cet épisode, c'est Aschot et non pas Bogha, qui tranche la tête à Grégoire.

Louvain.

J. MUYLDERMANS

ԱՆՅԱՆՑԱԿԱՆ ԵՎ ԱՆԳԱՆՈՐԾԵՐ ՀԱՅՈՑ ՄԷՋ

Ժ.Զ. ՈՒ Ժ.Է. ԳԱՐԵՐՈՒՄ

(Շարունակություն)

Գ.

Արեղահալածութիւնը զանգուածային շարժում է եղել: Ջաքարիան ասում է, թէ Մեխլուն յարել էին աւելի քան հինգ հարիւր հոգի “ոչ միայն գոհհիւ աշխարհականք, այլ եւ տգէտք երիցունք եւ փարթամ եւ մեծազգի մարդիկք”:

Աղանդն ուներ նաեւ որոշ կազմակերպութիւն: Հինգ հարիւր հետեւորդների միջից Մեխլուն ընտրել էր տասներկու կտրիճ ու զօրեղ մարդ, նրանց մէջքին թուր կապել, ձեռները տուել լախտ, “որ է թոփուղ” եւ այս թոփուղաւորներին անուանել առաքեալ: Եւ ինչ որ ինքը կամենում էր, սրանց ձեռքով էր կատարում, թէ ծեծում էր, թէ բանտարկում եւ այլն:

Մեխլունի շարժումն աչքի է ընկնում նաեւ երկու յատկութեամբ, որոնցից առաջինն անընչասիրութիւնն է, ճգնական սակաւապէտութիւնը:

“Ոչ առնոյր ինչ յուժեքէ... եւ ասէր. քրիստոսի աշակերտացն չէ պիտոյ ստանալ ոսկի կամ արծաթ եւ կամ զգենուլ հանդերձս աղնիւս, այլ մաղ եւ շալ պիտոյ է նոցա զգենուլ¹”:

“Ոչ ուտէր եւ ոչ ըմբէր, — պատմում է նոյնը Դարանաղցին, — եւ ոչ առնոյր ինչ յուժեքէ եւ էր քրձազգեաց եւ խարազնազգեստ²”:

Հարժման երկրորդ գիծը հաւասարարութիւնն է, քրիստոնէական սպառողական համայնավարութիւնը:

“Ոչ առնոյր ինչ յուժեքէ, այլ ձեռամբ երկոտասանիցն եւ բաժանէր հինգ հարիւրիցն”:

Աղանդաւորների այս հաւասարարութեան զոհ է գնում քանաքեօցի Եղիայի պառաւ կնոջ հորթը, որ բռնում են՝ ասելով, “Մատաղ է եկեալ վարդապետին”:

“Չենին, — ասում է Ջաքարիան ծաղրելով, — որթն եւ մասն մասն բաժանեցին, մինչեւ եւ կաշին եւ զապաւառն եւս բաժանեցին, որպէս օրհնութիւն³”:

Նշանակալից է, որ ըստ Ջաքարիայի՝ Մեխլուն ուներ նաեւ “գիրք մի ժողովածու եւ նովաւ ասէր, զինչ որ ասէր”։ Սակայն այն հատուածը, որ Մեխլուն կարգում է Երեւանի վեճաբանութեան ժամանակ, աւետարանից է:

“Եւ բացեալ զգիրքն եւ ասէ. սա գրեալ է վասն սեւագլխոց, զի ասէ, մի ստանայք մի ոսկի եւ մի արծաթ եւ այլն⁴”:

Արդեօք արեղահալածը գործ էր ածում իսկապէս մի ժողովածու, որ կազմուած էր տարբեր երկրից առած քաղուածներից, թէ հէնց աւետարանն էր նրա նեցուկը, հնար չկայ որոշելու: Թերեւս Ջաքարիայի համար դժուար էր խոստովանել, թէ աղանդաւորը բացառապէս աւետարանի վրայ էր հիմնուում: Դարանաղցին աւելի որոշ է շեշտում, որ Մեխլուն սուրբ գրքով ու այլ կանոնական գրքերով չէր վարդապետում:

“Եւ ոչ օրինօք աստուածաշունչ գրոց վկայութեամբ խօսէր եւ ոչ կանոնիք սուրբ հարցն երից սուրբ ժողովոցն եւ ոչ սուրբ հարանց գրոցն, այլ մտացածին բանիւք յինքենէ, զոր ինչ բղկէր ի չար գիւական ոգւոցն, զայն խօսէր եւ մաքառէր ընդ ուխտականսն⁵”:

¹ Ջաքարիա, Ա, 49:

² Դարանաղցի, 456:

³ Ջաքարիա, Ա, 51—52:

⁴ Ջաքարիա, Ա, 50—51:

⁵ Դարանաղցի, 457:

Ասացինք, որ Աղուանից երկրում Մեխլուի հետեւորդների թիւը հասնում էր 500-ի: Սակայն նրա ժողովրդականութիւնը հետեւորդների շրջանակից շատ հեռու է տարածւում: Ճանապարհորդութեան ժամանակ, որ կատարում է Աղուանից երկրից դէպի Երեւան, նրան հետեւում է մի մեծ բազմութիւն:

«Իսկ Ամիրգունա Խանն ելեալ ի բերդէն՝ երթալ ի զինն եւ հայեցեալ տեսանէ բանակն եւ զարհուրեալ հարցանէ.

— Ո՛հ, զե՛նչ է գումարն այն:

Ասեն.

— Նա է Մեխլու բաբայն, զոր պատմէին¹:

Երեւանից Քանաքեռ հասնելիս նրան խուռն բազմութեամբ ընդառաջում է ամբօրսը: Սակայն Մեխլուն ցոյց տուած ընդունելութիւնը ոչ թէ բերանաբաց հանդիսատեսների գործ էր, այլ զմայլած երկրպագուների:

«Եւ տգէտ ռամիկքն Քանաքեռոյ, յորժամ լուան զգալուստ նորա, գրոհ տուեալ ելին ընդ առաջ նորա, մինչեւ տնարգել աղջկունքն եւս գնային ի տես կախարդին այնորիկ, որք երթեալ քսէին զստորոտ հանդերձի նորա յերեսս իւրեանց: Եւ բազում ողջագուրելով ընդունէին զնա... Եւ առեալ զկախարդն՝ բերին ի Քանաքեռ եւ տարան ի Ներքի եկեղեցին: Եւ ի չքաւել տեղոյն՝ ելեալ նստաւ ի վերայ սեղանին եւ զօղանջէր դէպ յաբեղայսն²»:

Տեսանք, որ Զաքարիան ասում է, թէ Մեխլուի շարժմանը մասնակից էին ռամիկներ, քահանաներ եւ հարուստներ: Դարանաղջին վկայելով, թէ «հաճոյ էր ամենեցունց տգէտ աշխարհականացն իւր անօրէն մոլի կատաղութիւնն³», շեշտում է մի հանգամանք, որ շատ բնորոշ է դարի հասարակական շերտերի տրամադրութիւններն ուսումնասիրելու տեսակէտից:

«Ժամանակագրութեան» հեղինակը բազմաթիւ էջերում նիզակ է ձօժում հայ առեւտրական դրամագլխի այն ժամանակուայ ամէնից նշանաւոր հատուածի — նոր ջուղայեցոց դէմ: Ժամանակագիրը մի շարք յուսի պատկերներով ցուցադրում է, թէ առեւտրական դրամագլխի կուտակումն առաջ էր բերել հին կենցաղի ու աշխարհայեացքի վերաբնութիւն, որի ժամանակ նորադարեան մարմինը թօթափում էր միջնադարեան հոգու կապանքները: Վերջինիս ներկայացուցիչ Դարանաղջին սաստիկ ատելու-

թեամբ խօսելով նոր ջուղայեցիների մասին՝ ասում է, թէ Մեխլուի սկսած շարժումն առանձնապէս նրանց սրտով էր, եւ ամէնից աւելի նրանք էին խրախուսում Մեխլուն ու տարածում նրա համբաւը:

Անկասկած, Մեխլուն հայ առեւտրականների դրօշակիրը չէր, այլ տնանկ զանգուածների, սակայն «գովաթաւորները» ծափահարում էին մարտնչող ու ահաւոր արեղահալածին, որովհետեւ սա վարկաբեկում էր կուսակրօններին, որոնք հանրային կեանքի տէր ու տնօրէն էին: Կուսակրօնութեան ու աշխարհիկ հոգեւորականութեան նշանաբաններով մղուող պայքարին մասնակցում էին հանրային զանազան յոգեր, որոնցից մէկը քարշում, ձգում էր դէպի վաղորայ սակաւապէտ ու ձգնական քրիստոնէութիւնը, միւսը՝ դէպի միջնադարեան աւատական նուիրապետութիւնը, իսկ երրորդը՝ դէպի նորադարեան քաղաքացիական բանապաշտութիւնը:

Դ.

Մեխլուի գործունէութիւնն սկսուել է Աղուանից աշխարհում, Գանձասարի Յովհաննէս Ը. Կաթողիկոսի օրով, այսինքն Ժ.Զ. դարի վերջին քառորդում: Ժ.Ի. դարի սկզբում արեղահալածների այս աղանդապետին արդէն տեսնում ենք Աղուանից երկրի սահմաններից դուրս:

Մեխլուն Գեղամայ գաւառի վրայով ճանապարհւում է Երեւան: Նրան հետեւում է աղանդաւորների ու համակիրների մեծ բազմութիւն, որոնց մէջ են նաեւ 12 թովուղաւորները: Քանաքեռի վրայով Երեւան հասնելով նա ուղղակի դիմում է բերդը, որտեղ նրան սպասում էին «խարտեաշ առիւծը» — Երեւանի կուսակալ Ամիրգունա Խանը, Աւետիս Կաթողիկոսն ու երկու եպիսկոպոս: Բերդում Խանը Մեխլունն ենթարկում է հարց ու փորձի, ապա ձեռաց մի հրապարակական բանավէճ է սարքում, որին մասնակցում են աղանդապետն ու կաթողիկոսն, իբրեւ հակաճառողներ: Գառնեցի Զաքար-բէկը, «որ թողեալ էր զարեղայութիւնն» թարգմանում էր նրանց ասածները:

«Եւ ապա ասաց Խանն.

— Այս ճշմարիտ է (խօսքը վերաբերում է կաթողիկոսին. Թ. Ա.), իսկ դու հարամդադայ ես, վասն այն ես զգեցեալ զայն հանդերձ, զի պատրեա զանմեղ քրիստոնեայսդ:

Եւ հրամայեաց արկանել զնա ի հաւուզն եւ խեղդել ի ջուրն: Եւ որքան հանէր գլուխն

¹ Զաքարիա, Ա, 50:

² Զաքարիա, Ա, 51-52:

³ Դարանաղջի, 471:

ի ջրոյն, եւ սպասաւորքն խանին կոխէին ի ջրուն¹։

Այնուհետեւ խանը հրամայում է կողոպտել, «իբրեւ ի մօրէ մերկացուցանել» 12 թուփուղաւորներին, իսկ Մեխլուլին կաթուղիկոսի խնդիրքով հանում են ջրից եւ զինուորներն են նշանակում, որ Երեւանի երկրից հեռացնեն։ Մինչդեռ սպասելի էր, որ այսպիսի անարգանքից ու բռնութիւնից յետոյ աղանդապետի երկրպագուների թիւը պակասէր, ընդհակառակը, տեսնում ենք, որ զմայլած ամբօրը չի լքում նրան, այլ ուղեկցում է մինչեւ Քանաքեռ։ Այս աւանն էր եկել նաեւ կաթուղիկոսը խանի զինուորներով, որոնք նրան այնտեղից հանելով՝ քշում են Նիգ գաւառը — Աբարան։

«Եւ գնաց մինչեւ ցԱրզըրում եւ ասէր. Գնամ Երուսաղէմ։ Եւ էր յԱրզըրում Կեղացի Պօղոս վարդապետն, եւ աստի գրեցին առ նա վասն նորա չարութեանն։ Եւ նա կալեալ զնա՝ էառ զվեղարն եւ զփիղնն եւ պատուիրեաց ուխտաւորացն Երուսաղէմի ոչ ընդունել զնա ընդ ինքեանս։ Եւ նա այսպէս կորեաւ եւ բարձաւ ի միջոյ՝ ընկալեալ զյաւիտենական կորուստն²։

Զաքարիան Մեխլուլին աչքից կորցնում է Երուսաղէմի ճանապարհին, իսկ Գարանաղլին շարունակում է նրա հետագայ օրերի ու արարքների մասին նորանոր տեղեկութիւններ հաղորդել։ Բանից դուրս է գալիս, որ շարժումը կաթուղիկոսով, խանով ու Փերրաշներով չէ վերջանում։ Աղանդաւորական խմորը ծաւալում է։ Եւ ինչպէս 1250 թուականին, Դաւիթ Ծարեցու ժամանակ, հանդէս են գալիս կուսակրօն հոգեւորականութեան տեսաբաններն ու պարագլուխները — «մեծ վարդապետն Վանական», «Եպիսկոպոսն Հաղբատայ տէր Համաղասպ», «Թաթի վանից Եպիսկոպոս տէրն Գրիգորէս», «վարդապետն Վարդան, զոր Յօթար օրդին կոչէին, ինքը՝ պատմագիր Կիրակոս Գանձակեցին եւ ուրիշները, որոնք սաստ, մեղադրանք ու բանադրանք են գրում մոլարին³, այնպէս եւ այժմ Մեխլուլի դէմ ծառանում են Ժէ. Գարի առաջին քառորդի հոգեւորական խոշոր հեղինակութիւնները։

Եւ լոյս հոգի տէր Կիրակոսն, — պատմում է Գարանաղլին, — եւ Սարգիս ճգնաւոր Եպիսկոպոսն եւ Պօղոս վարդապետն եւ Մովսէս

վարդապետն եւ ամենայն անապատաւորք սաստկական եւ յանդիմանական գիր ուղարկեցին ի վերայ իւրն եւ կամակցացն՝ վասն անաստուած գործոցն, զոր առնէր, եւ ապա հազիւ շիջաւ չարն¹։

Այստեղ յիշած Կիրակոսը, Սարգիսը, Պօղոսն ու Մովսէսն անկասկած Կիրակոս Տրապիզոնցին, Սարգիս Ցարենցին, Պօղոս Բարեցին ու Մովսէս Խոտանանցին են, որոնց այնքան էջեր է նուիրում Առաքել Դաւրիժեցին²։

«Եւ զղջացաւ, ասում է «Ժամանակագրութեան հեղինակը աղանդապետի մասին, եւ գնաց յԵրուսաղէմ։ Եւ անդ շատ ոք գանգատէր էին Գրիգոր Եպիսկոպոսին յԵրուսաղէմայ, եւ նա ի շղթայս էր եղեալ եւ ի բանդի արկեալ, զի տացէ ի ձեռս Պարոնից։ Նա՛ ուխտական տօվութաւորքն բազում աղաչանօք հազիւ զերծուցեր էին ի ձեռանէ Գրիգոր Եպիսկոպոսին, եւ եկեալ էր ի Հալապ։ Եւ մեր երկրէն վաճառական Սաֆարն ասաց, թէ՛ ի Հալապ ես բերի մինչեւ ցԱթիթ եւ անտի ի յետ անյայտ եղեւ եւ ոչ ոք գիտաց, թէ ուր գնաց³։

Այսպիսով աղանդապետի վախճանը պարուրուած է մթութեան նոյնպիսի քօղով, ինչպէս եւ նրա իսկական անունը։ Ինչ վերաբերում է «Մեխլուլ» մականունանը, Զաքարիան ու Գարանաղլին տարբեր բացատրութիւն են տալիս սրան։

Ըստ Զաքարիայի՝ «ինքն զգեցեալ էր զմազեղէնս եւ ի սիրտ մազեղէնին հաստատեալ էր երկուս բեւեռս երկաթեայ՝ հնարիւք եւ ցուցանէր ամենեցուն ասելով. Այսպէս արժան է զգեւունը արեղայիցն։ Եւ այսպէս տարածեցաւ խաբեայ անուն նորա ի մէջ տաճկաց եւ քրիստոնէից, որ եւ տաճիկ(ք) կոչէին նմա Մեխլուլ բաբայ, իսկ հայք՝ Մեխլուլ վարդապետ⁴։

Իսկ ըստ Գարանաղլի՝ «Մեխլուլ վասն այն կոչէին, որ տէգ ունեւով ի ձեռին, որպէս նիզակի եւ նովաւ հարկանէր մահուամբ զսեւագրութիւնն... Վասն որոյ Մեխլուլ կոչեցին իբր քաջութիւն համարելով⁵։

Երեւան։

ԹԱԴԻՈՍ ԱՌԴԱՆԿԵՆՆԱՆ

(Շարունակելու)

¹ Գարանաղլի, 472։

² Առաքել վարդապետի Դաւրիժեցւոյ «Պատմութիւն», Վաղարշապատ 1896, գլուխ ԽԵ, ԻԳ, ԻԿ, էջ 249-313։

³ Գարանաղլի, 472։

⁴ Զաքարիա, Ա, 49։

⁵ Գարանաղլի, 472։ Մեքսիկե արքեպիսկոպոս Սմբատեանը «Նկարագիր սուրբ Ստեփանոսի վանաց Սաղիանի եւ միւս վանքերից եւ ուխտատեղեաց, եւս եւ քաղաքացն եւ

¹ Զաքարիա Ա, 51։

² Զաքարիա, Ա, 53։

³ Կիրակոս Գանձակեցի, «Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս 1910, էջ 311։